

Основи трипільського поселення Білий Камінь (фото В. Рудь)

TOR TO DIG OR NOT TO DIG:

Піпільського поселення Зародоківне (В. Рудь, Р. Хоменко)

**інвазивні та неінвазивні
методи археології**

ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
ВГО «СПІЛКА АРХЕОЛОГІВ УКРАЇНИ»

To Dig or Not To Dig: ІНВАЗИВНІ ТА НЕІНВАЗИВНІ МЕТОДИ АРХЕОЛОГІЇ

**Матеріали міжнародної наукової
конференції молодих вчених**

**КИЇВ
2019**

Рецензент

Я. П. ГЕРШКОВИЧ,
доктор історичних наук

Редколегія: *А. В. Корохіна*, кандидат історичних наук (відповідальний секретар); *Д. С. Гречко*, кандидат історичних наук; *І. М. Шейко*, кандидат історичних наук (редактор англійського тексту); *С. А. Горбаненко*, кандидат історичних наук

Затверджено до друку Вченою радою
Інституту археології НАН України
30.05.2019, протокол № 5

Виходить за підтримки ВГО
«Спілка археологів України»

To Dig or Not To Dig: інвазивні та неінвазивні методи археології: Матеріали міжнародної наукової конференції молодих вчених. — Київ: ІА НАН України, 2019. — 92 с.
ISBN 978-617-7810-04-8

Збірник містить матеріали конференції, присвяченої проблемі балансу між застосуванням традиційних для археології методик та впровадженням неінвазивних методів досліджень. Доповіді охоплюють хронологічний відрізок від палеоліту до модерної доби, розкривають теоретичні й практичні аспекти теми на матеріалах археологічних пам'яток України і суміжних територій.

Для студентів, викладачів ВНЗ гуманітарного профілю, науковців та усіх, хто цікавиться давньою історією України і суміжних територій.

УДК 902(4-11)“63/65”

АПЛІКАЦІЇ СКІФСЬКОГО ЦЕРЕМОНІАЛЬНОГО ОДЯГУ. ПРОБЛЕМИ ТИПОЛОГІЇ

Оксана ЛІФАНТІЙ

Національний музей історії України
oksanalifantiy@gmail.com

Lifantii, O. Appliqués of Scythian ceremonial clothes. Typology problems. *Until recently, a single typological scheme of this massive and vivid material did not exist. The solution for lack of systemacity is proposed in defining the basic principles of typology. The role of ceremonial clothes as a certain symbol, allowed talking about the predominance of an image for the Scythians over the form.*

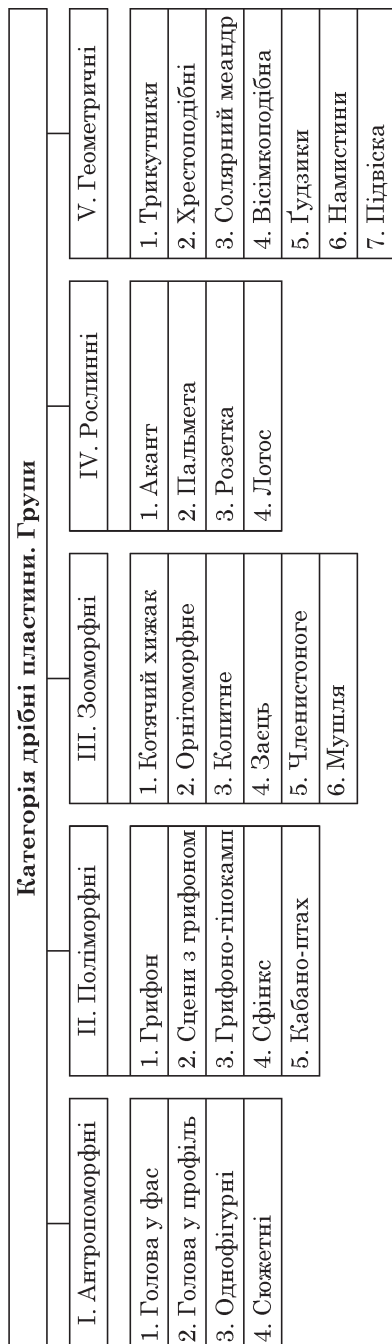
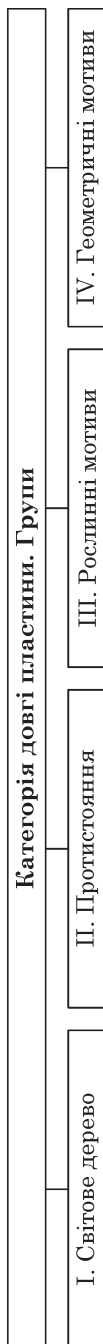
The inductive method (from private to general) becomes the base for typology. During the selection of types based on similar images, the material was divided into two blocks: small (length / height exceeds twice as wide, contains a simple depiction) and long (complex image scheme, the length of the item is greater than the width in three and more times) appliquéés.

Flexibility of the approach, as well as the use of not rigidly opposed (small—large), and more descriptive names (small—long) causes the most comments. However, it explains the need to create a «living» typology, which would show features of the Scythians beliefs.

Thus, the lack of universal criteria is not always a problem in typological constructions that deal with very diverse material. With a high probability such a typology simply cannot have clear criteria.

Очікуваним результатом створення археологічної типології є розподіл розглянутих предметів за типами, які можуть виявити закономірності хронологічного, географічного, а отже й культурного розподілу. Таким чином створюється аргументована основа для історичних побудов. Саме для цього і було створено типологію аплікацій скіфського одягу. Аналізу проблем, з якими доведлося стикнутися у процесі, і присвячено цю роботу.

Як не дивно, але донедавна єдиної типологічної схеми цього масового і яскраво матеріалу не існувало. Роботи переважно були не системними та обмежувалися виділенням окремих груп чи типів на основі зображень із вкрай обмеженого кола комплексів. Слід відзначити розробки М. І. Ростовцева, Л. Ф. Сілантьєвої, Н. О. Онайко, Т. В. Мірошиної, Л. В. Копейкіної, А. Ю. Алексєєва, Л. С. Ключко, О. Є. Фіалко та Г. О. Грібкової. Водночас не було узгоджено, які саме вироби відносити до аплікацій одягу, а які — ні. Наприклад, ажурні пластини, прості тонкі стрічки та вінчики з підвісками від головних уборів залишалися поза увагою, або їх розглядали окремо від бляшок, що прикрашали одяг. Проте, на нашу думку, їх поєднує з коштовними пластинками і спосіб кріплення на костюмі, і виготовлення відтисканням пуансона по листовому металу. З іншого боку, разом із платівками

Коротка схема типології коштовних аплікацій скіфського одягу
 The short scheme of typology of jewellery appliquéés of the Scythian clothes

одягу могли розглядатись обклашки дерев'яних чаш, з чим не можемо погодитись.

Отже, першою проблемою стала відсутність системного підходу в попередніх напрацюваннях. Її, як видається, вдалося вирішити через визначення основних принципів типологічної побудови. Оскільки церемоніальний одяг відігравав роль певного символу, то і прикрашатися він міг лише конкретними сюжетами. Це дозволило говорити про переважання значення для скіфів сюжету над формою платівки. Саме такий підхід дозволив подивитися на такі аплікації більш узагальнено.

Попри другорядність форми, однак, використано вже установлені терміни щодо довгих пластин головних уборів: метопіда (начілля, налобна стрічка), стленгіда (вигнутої форми), проста пластина (підпрямокутна). У якості синонімів мною вживаються терміни аплікація, платівка, пластина та бляшка, оскільки за словниками всі вони мають близьке значення.

На жаль, універсальних критеріїв поділу на певні кластери підібрати не вдалося. Це стало основним каменем спотикання під час обговорення основ авторської типології. Таким чином, виникла друга проблема, якої важко уникнути багатьом творцям типологічних схем.

Основою побудови типології став індуктивний метод (від окремого — до загального). Спочатку було виділено типи на основі схожих зображень на виробах. Інколи, через велику варіативність сюжету, тип розпадався на варіанти. Причому, відсутність зображення (гудзики, бусини, рурочки) також грала свою роль. Водночас виявилось, що ця ознака розділила матеріал на два масиви, які, крім різниці у зображенні, мають різні розмірні показники. Так для дрібних пластин одягу (довжина/висота перевищує ширину виробу не більше ніж у два рази) характерним є простий сюжет (один, два та вкрай рідко — три персонажі). Довгим аплікаціям властива сюжетна схема або ряд, а загальна довжина виробу більша за ширину принаймні у три рази. Отже, основною типологічною ланкою запропонованої схеми для довгих пластин є тип, а для дрібних — варіант.

Типи було об'єднано у кластер, названий «підгрупи» (у випадку з довгими пластинами цей щабель пропущено), куди включено схожі не стільки за виглядом, скільки за змістом зображення. Причому, вони не завжди виділялися за однаковими критеріями, оскільки доводилось орієнтуватися на реальний стан матеріалу. Наприклад, до підгрупи П1 «Голова у фас» групи антропоморфних зображень увійшли і платівки у вигляді людської голови, і так звані маски горгони Медузи. Як відомо, остання в точному значенні більш наближена до поліморфних істот.

Наступною сходинкою були групи, на які матеріал поділявся за зображенням. У випадку з довгими пластинами цей кластер

виділявся на основі подібності сюжету. Наприклад, наявності певних персонажів, які розташовувалися у сталій взаємодії між собою, або ж певної композиції всього зображення. У випадку ж з дрібними аплікаціями у групу входили платівки з зображенням створіння, яке або є людиною (належить до царства тварин, але винесене окремо, оскільки тогочасне суспільство не могло цього знати і виділяло людей серед інших істот), або ж відноситься до певного біологічного царства (у випадку тварин та рослин) чи до міфічних істот (поліморфи). Сценічні зображення розподілялися за «домінуючим» персонажем. Ієрархія представлена таким чином (згори — донизу): людина, поліморфна істота, тварина. Також окремо виділена група, в яку ввійшли найбільш несхожі між собою вироби, яких об'єднує або повна відсутність зображення, або його простота, представлена геометричними візерунками (перехрещені та паралельні лінії, випуклі напівсфери). Такий розподіл є певним синтезом напрацьовань попередників, які виділяли подібні групи / категорії матеріалу, та практичної систематизації матеріалу. Зазвичай на цьому шаблі дослідники переходили одразу до окремих типів, тим самим створюючи лакуну в логіці побудови типології. Для розподілу за категоріями (як найвищими кластерами) враховано зображення разом із морфологію предметів. Таким чином, найвищими шаблями типології стали дві категорії: дрібні та довгі аплікації одягу. Усього окреслено 32 типи довгих пластин, що об'єднані у чотири групи. Дрібні аплікації розділилися на 92 типи та 160 варіантів, що утворили 26 підгруп, об'єднаних у п'ять груп.

Така гнучкість підходу, а також використання не жорстко протиставлених (малі — великі), а більш описових назв (дрібні — довгі) викликає найбільше зауважень. Однак вона пояснюється необхідністю створити не «мертву» класифікацію, яка має чіткі критерії, проте погано відображає реальний стан матеріалу, а «живу» типологію, яка б показувала особливості смаку та вірувань скіфів.

Для зручності у відсилці до певних типів розробленої типології довелось, окрім умовних назв, ввести цифро-літерний код. Тож схема нумерації типології дрібних аплікацій виглядає подібним чином (згори — донизу): група — велика римська цифра, підгрупа — арабська цифра, тип — велика латинська літера, варіант — маленька латинська літера. Для найвищого кластеру не введено певного коду, а є лише назва: дрібні та довгі пластини. Цифро-літерний код дрібних та довгих пластин відрізняється й візуально. Оскільки у випадку з довгими пластинами відсутні кластери підгруп та варіантів.

Одним з результатів дослідження був хронологічний та територіальний розподіл виділених кластерів. Він дозволив просте-

жити появу, розвиток та зникнення певних зображень у якості елементів декору церемоніального костюма.

Таким чином, відсутність універсальних критеріїв не завжди є проблемою у типологічних побудовах при роботі з досить різноплановим матеріалом. З високою ймовірністю, така типологія просто не може мати чітких критеріїв.

ДО ПИТАННЯ ПРО АРЕАЛ ПІДГІРЦІВСЬКОЇ ГРУПИ ПАМ'ЯТОК

Софія РЖЕВУСЬКА

Київський національний університет культури і мистецтв
sofiarzhewuska@gmail.com

Rzhevuska, S. About the area of Pidhirtsi group of sites spreading. *The article is related to the analysis of the available materials of the Pidhirtsi group of sites of the Early Iron Age and the searching of the area of its species distribution. Also, there was considered the question of its territorial connection with the sites of Mylohrad culture.*

Пам'ятки підгірцівської групи поширені у північній частині Середнього та Верхнього Подніпров'я до широти Переяслав-Хмельницький-Канів. На цій території Дніпро проходить через різні природно-географічні зони. Вище Києва він тече через Полісся по низовині, вкритій піщаними відкладеннями, в зоні хвойних та широколистяних лісів. Заплава річки в цьому місці сягає 10—14 км. Нижче Києва Дніпро тече лісостепом, долина річки звужується, береги стають вищими.

На Правобережжі основна частина пам'яток виявлена в заплаві р. Дніпро та його правих приток Ірпеня та Стугни. На лівому березі осередком їх поширення є долини річок Дніпро та Десна. Окремий куш поселень також зафіксовано в заплаві р. Трубіж (рисунок).

Найбільшу групу пам'яток цього типу складають поселення. Вони здебільшого розташовуються на піщаних борових терасах або в заплавах річок на дюнних підвищеннях; щодо невеликих допливів, які не мають широких заправ, пам'ятки розміщуються біля самої води на березі річок (Велика Солтанівка, Таценки).

Більшість пам'яток не було досліджено шляхом розкопок, але на них проводились розвідки та шурфування. Однією з добре досліджених пам'яток є поселення Підгірці, яке знаходиться в болотистій місцевості. Культурний шар потужністю до 0,6 м містив характерну кераміку — округлої форми з високою, прямою, тро-